

EUGEN HELIMSKI 1950–2007

Helimski Taimyrilla.

Eugen Helimski (*Evgenij Arnol'dovich Helimskij*) kuoli pitkän sairauden murtumana Hampurissa viime vuoden joulupäivänä. Helimski oli maailman johtava samojedologi. Kielentutkimuksen alueista häntä kiinnostivat erityisesti diakroninen ja synkroninen fonetiikka, fonologia, morfofonologia, leksikko ja etymologia. Hänen samojedeihin ja samojedikieliin liittyvät tutkimuksensa käsittävät toki kielen kaikki tasot mutta myös sosiolingvistiikan, etnogeneesin, historian, runouden, metriikan ja politiikan. Hänen ensimmäinen julkaisunsa on vuodelta 1971 ja viimeinen vuodelta 2007. 38 vuotta tieteellistä toimintaa tuotti 16 monografiaa sekä yli 200 tieteellistä artikkelia.

Helimski syntyi vuonna 1950 Odesassa. Hän valmistui Moskovan valtion yliopistosta strukturaalisen ja soveltavan

kielitieteen laitoksesta 1972. Helimskin tulevaa tutkijanuraa ajatellen hänen opettajistaan tärkeimpiä olivat Ariadna Ivanovna Kuznecova, Vjacheslav Vsevolodovich Ivánov, Aron Borisovich Dolgopol'skij ja Andrej Anatoljevich Zaliznjak. Vastaavasti Helimskin kiinnostuksen kohteiksi tulivat samojedologia, nostraattiseen hypoteesiin liittyvä tutkimus, slaavilais-uralilais-altailaiset kieli-, etniset ja kulttuurikontaktit, vertaileva fonologia ja etymologia. Kenttätöissä Siperiassa Helimski kävi jo 1960-luvun lopussa. Hänen pro gradu -tutkielmansa vuodelta 1972 oli »Selkupin kielen tazin murteen fonologinen järjestelmä (kenttäaineiston analyysiin perustuva fonologinen kuvaus)».

Hänen liseniaattityönsä (Tartto 1979) ilmestyi kirjana »Muinaisia unkarilais-samojedilaisia kieliparalleleja» (1982). Lu-

▷

kuisien lähteiden, myös julkaisemattomien arkistoaineistojen pohjalta, Helimski muun muassa tarkensi samojedikielten määrän ja ryhmittelyn sekä loi yleisen käsityksen samojedikielten eriytymisestä. Johtopäätöksissään hän pohjautui historialliseen fonologiaan, morfologiaan ja syntaksiin. Helimski venäjäksi Hájduin teoksen »Uralilaiset kielet» (1979), mikä oli erityisen tärkeää neuvostotieteessä vallitsevan monolingvismin vuoksi. Helimskin väitöskirja »Samojedikielten historiallinen ja deskriptiivinen dialektologia» (Tartto 1988) käsitti samojedikansojen ja -kielten historian ja nykytilan ja viittasi hänen siihen asti kirjoittamaansa kolmeen monografiaan (joista »Selkupin kieli» syntyi yhdessä Kuznecovan ja Gruškinan kanssa) ja 80 artikkeliin. Tuolloin (1978–1992) Helimski työskenteli Venäjän Tiedeakatemian slaavilaisten ja balkanilaisten kielten tutkimuslaitoksessa. Vuodesta 1990 hän oli Venäjän tiedeakatemian jäsen. Vuosina 1992–1998 hän oli professorina Venäjän valtiollisessa humanistisessa yliopistossa ja opetti myös Budapestin yliopistossa (1994–1995), Berliinin vapaassa yliopistossa ja Humboldt-yliopistossa sekä Krakovan Jagiellonian yliopistossa. Vuodesta 1998 hän toimi Hampurin yliopiston suomalais-ugrialaisten ja samojedikielten laitoksen professorina ja johtajana.

Helimskin käsittelemien kielten kirjo on erittäin laaja ja hänen mielenkiintonsa suuntautui uralilaisten ja slaavilaisten kielten kontakteihin turkkilaisiin, tunguusilaisiin, mongolilaisiin ja jeniseiläisiin kieliin. Hänellä oli poikkeuksellinen kyky nähdä asioiden keskinäisiä kytkentöjä ja kehittää pikku yksityiskohdista globaaleja päätelmiä. Hänen tieteellisessä toiminnassaan tutkimusaiheet 1970-luvulta pysyivät ja kehittyivät matkan varrella.

Helimskin tutkimukset samojedikielistä ja kulttuurista ovat perustavaa laatua. Ana-

lysoiden julkaistua ja kenttätöissä saatua aineistoa hän pelkisti nganasanissa toimivat morfofonologiset lait, muun muassa tavu- ja rytmiastevaihtelusta, ja kehitti morfofonologisen kuvauksen, joka antaa avaimet nganasanin morfologisten muotojen täsmälliseen tuottamiseen. Nganasaniaineiston valossa hän arvioi uudelleen uralilaisten kielten astevaihtelun ja puolsi suomalais-ugrialaissa kongressissa 1995 sen kantauralilaista alkuperää.

Yhdessä moskovaalaisten kollegojensa kanssa hän kirjoitti pohjoisselkupin kieliopin, oppikirjan, sanakirjan ja toimitti tekstikokoelman. Näissä kieliopillista käsittelyä on havainnollistettu runsaalla kenttätöaineistolla, joka koostuu pohjoisselkupin saduista, tarinoista ja arkipuheesta.

Salapoliisin innolla Helimski tutki arkistoja ja löysi koko joukon samojedeja koskevia materiaaleja. Hän toimitti ja julkaisi tiedeyhteisölle ennestään tuntemattomiin arkistomateriaaleihin perustuvat pohjois- (yhdessä U. Kahrin kanssa) ja eteläselkupin sanakirjat sekä läntisen tundranenetsin murteen mezenin alamurteen sanalistan. Lisäksi hän rekonstruoi 1800-luvun käsikirjoituksen perusteella ennen 1850-lukua kadonnutta pohjoissamojedimurretta ja määrittä sen enetsin ja nenetsin välimurteeksi. 1700-luvun ja 1800-luvun aineistojen pohjalta Helimski kehitti vuonna 1997 fonologisen, kieliopillisen ja leksikaalisen kuvauksen matorin kielestä (joka sammui ennen Castrénin Siperian-matkoja). Hänen jo 1973 esittämänsä ja lisensointityössään ja väitöskirjassaan vahvistamansa samojedikielten luokittelu alkoi muuttua matorin aineiston valossa. Samojedikielten yhteyksien tutkimus kesti vuosikymmeniä ja jäi Helimskiltä kesken.

Helimski oli intohimoinen kenttätutkimusvisti. Nimenomaan kenttätutkimukset antoivat hänelle ainekset luoda laaja näkemys samojedien kulttuureihin kokonaisuuksina.

Hän kirjoitti muun muassa kielipolitiikasta, samojedikansojen nykypäivästä, teollisuuden ja venäjän ekspansioista pienten Siperian kansojen alueille. Hän ei varsinaisesti tutkinut tekstisyntaksia, mutta kielistä, joita hän puhui (esim. *nganasani*, pohjosselkupi, metsäenetsi), hän teki oivaltavia huomioita tekstirakenteesta ja kieliopillisten kategorioiden diskurssiroolista. Taimyrin kenttämatoillaan 1980-luvulla hän ensimmäisenä löysi ja tutki Taimyrin pidginiä, venäjään pohjaavaa *govorkaa*.

Helimski selvitti nenetin ja *nganasanin* metriikkaa osoittaen, että pohjoissamojeideilla runo on kuusi- ja sakraalirunoudessa kahdeksantavuinen. Analysoiden *nganasanien* allegorisia lauluja hän selvitti niiden kolmitasoisen koodin: varsinaisen sisällön sekä leksikaalisen ja morfologisen tason. Hän tutki *nganasanišamaanien* laulukielä ja muun muassa siinä esiintyneitä lainauksia neuvosto-venäjän symboliikasta. Helimskin tarkka litterointi viimeisen *nganasanišamaanin*, Tubjaku Kosterkinin, lauluista on julkaistu monella kielellä. Se jää monen alan tutkijoille mielenkiintoiseksi aineistoksi sakraalidiskurssista.

Kirjoituksissaan Helimski valotti samojedien historiaa, kantasamojedien kontakteja ja substraattia samojedikielissä. Hän loi laajan kuvauksen samojedien historiasta aina yhteisestä kantakaudesta 1990-luvulle asti. Hän käsitteli suomalais-ugrialaista ja samojedilaista mytologiaa (mm. tietosanakirjassa »Maailman kansojen myyttejä» [*Mify narodov mira*] 1982), sekä myöhemmin uralilaista mytologiaa; hän otti myös kantaa kantasamaalais-samojedilaisten yhteyksien etymologisiin perusteluihin. Hän tutki suomalais-ugrialaisten ja uralilaisten kielten historiallista kehitystä, näiden kielten geneettisiä yhteyksiä ja areaalikontakteja. Hänelle tyypillinen järjestelmällisyys näkyy luokittelussa, jossa kaikki uralilaiset kielet erikseen tai

ryhmittäin ovat tietyn kieliliiton osapuolia. Yksi monografia (1982) ja useat julkaisut käsittelevät ugrilais-samojedilaisia yhteyksiä. Hänen analyysinsä ulottui myös unkarin historialliseen fonologiaan, etymologiaan, sekä unkarilais-turkkilais-slaavilaisiin yhteyksiin. Analysoiden sanastoa Helimski rekonstruoi historiallisten murteiden foneettisen järjestelmän. Näin hän esimerkiksi kehitti kuvauksen myöhemmin unkariin sulautuneesta Pannonian slaavilaisesta murteesta.

Helimski tutki venäjän Siperian murteiden leksikkaa ja slaavilaisia etymologioita kielikontaktien evidenssinä; tutkimuksen kohteena olivat lainat samojedikielistä venäjän murteisiin ja venäjän interferenssi suomalais-ugrialaissa kielissä, esimerkiksi venäjän syntaktinen interferenssi komissa (1973). Hän käsitteli slaavilais-itämerensuomalaisia kontakteja tutkimalla itämerensuomalaisia aineksia Novgorodin kaivauksista löytyneissä tuohikirjoituksissa ja slaavilaisia lainoja itämerensuomalaisissa kielissä (yhdessä S. A. Nikolaevin kanssa).

Tutkijana ja opettajana Helimski kävi monissa paikoissa ympäri maailmaa. Hän luki tieteellistä kirjallisuutta kielellä kuin kielellä, muun muassa unkariksi, itämerensuomalaisilla ja slaavilaisilla kielillä. Lukeneisuutensa ja tarkkaavaisuutensa vuoksi hän tiesi melkein kaiken; jos hän ei tiennyt jotakin, hän varmasti tunsikin, joka tiesi. Hän oli maailmanmies, muttei kosmopoliitti. 1980-luvun lopulla, kun poliittisten muutosten tuulet kiersivät Venäjällä, Helimski oli työpaikkansa poliittinen moottori, aktiivinen ja innostava. Hän uskoi järkeen, siihen että rauhanomaisella poliittisella toiminnalla Venäjästä tulee demokratia. Koettuaan yritystensä toivottomuuden hän keskittyi tutkimustyöhönsä. Kuitenkaan Helimski ei koskaan ollut passiivinen ja välinpitämätön alkuperäiskansojen asemaa ja oloja kohtaan. Vuonna

▷

1992 hän kokosi Taimyrille, nganasanien, dolgaanien, nenetsien, ukrainalaisten ja venäläisten asuttaman Volochankan kylään, Venäjän eri alojen tutkimuslaitosten edustajat työpajaan, jossa kehitettiin realistiset ja suuria resursseja vaatimattomat keinot luoda Taimyrille kulttuurinen ja ekologinen reservaatti ja tällä tavoin auttaa alkuperäiskansoja säilyttämään kielensä, kulttuurinsa ja elinkeinonsa ja näin turvaamaan kansallisen olemassaolonsa. Vetoamus ja ohjelma lähetettiin Venäjän Federaation Pohjoisen ongelmia käsitelleelle valtiolliselle neuvostolle ja Moskovassa toimineelle alkuperäiskansojen ja etnisten ryhmien kansainväliselle liitolle. Kymmeniä vuosia Helimski piti yhteyksiä Taimyrin puheoppaisiinsa ja auttoi heitä taloudellisesti omista varoistaan.

Meidän kiireisenä aikanamme kovan luokan tutkijoiden ei odoteta kasvattavan oppilaita — henkisiä seuraajia, jotka innostuvat opetuksesta niin, että jatkavat opettajansa tietä. Helimski onnistui saamaan sellaisia oppilaistaan. Innostavilla ja selkeillä luennoillaan ja viemällä opiskelijoina kenttätöihin Taimyrin niemimaalle hän sai monia oppilaitaan innostumaan samojedologiasta. He ovat edelleenkin kenttätöpolulla, vaikka ovat suuntautuneet typologiaan. Huomattavassa määrin Helimskin ansiota on se, että useilla Venäjällä typologiasta 2000-luvulla väitelleillä

lingvisteillä on samojedologitausta ja täten samojedikielet ovat päässeet typologian valoon.

Helimski seiso vankasti periaatteidensa ja vakaumustensa takana eikä luopunut niistä koskaan. Intohimoisena tutkijana hän oli joskus jyrkkä ja periksi antamaton. Samalla häneltä aina löytyi hyvää tahtoa ja tahdikkuutta nuoremmille kollegoilleen ja oppilailleen. Hän oli nopea lukemaan epäviralliseenkin arviointiin lähetettyjä tekstejä ja teki aina syviä, rakentavia huomautuksia.

Hän oli rakastava ja huolehtivainen isä, joka viime vuosinaan koki poikansa menettämisen helvetin; hyvä ystävä, lämmin, auttavainen ja sydämellinen ihminen, jonka ovikelloa uskalsi soittaa ennalta varoittamatta.

Vaistoten lähenevän loppunsa Helimski siirsi vähitellen julkaisujaan ja julkaisemattomia käsikirjoituksiaan omalle sivulleen Internetiin — tätä hän teki viimeiseen hengenvetoon asti. Hänen sydämensä on jäänyt Taimyrin tundraan, johon kohta Helimskin syntymäpäivän (15.3.) jälkeen alkaa tulla heräämisen merkkejä. ■

LARISA LEISIÖ

Sähköposti: larisa.leisio@uta.fi

<http://helimski.rxfly.net/>

<http://helimski.com/>